

Magyar–horvát torlódott múlt

Kultúrharc a Monarchiában; nemzetiségi ellentétek
a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságban

Muraköz (1.)

Dr. Sebestyén Mátyás perlaki közjegyző emlékiratának (*Ahogy én láttam...*) térbeli keretűl szolgáló tájegység a szerző felnőtté válásáig a szűkebben vett Magyar Királyság részét képező Zala vármegye. Annak is a zömmel horvátok lakta, Murán túli, Dráván inneni vidéke, amelyet közigazgatásilag a csáktornyai és perlaki (részben az alsó-lendvai) járásokkal azonosíthatunk.

Az itt honos kaj-horvát dialektus a Zrínyiek törökellenes harcai idején még az irodalmi nyelvet jelentette, a XIX. századi illirista nemzetbresztők azonban a szerbekkel való összefogás jegyében a štokav közös nyelvi norma mellett kötelezték el magukat. A muraközi tájnyelvnek ezt a fajta „presztízsrömlését” a magyar kormányzat – a „másság” hangsúlyozásával – később megpróbálta kiaknázni a zalai horvátság anyanemzetétől való eltávolodására. Az 1848-as közjogi szakítás után, a Habsburg-önkényuralom időszakában azonban a terület átmenetileg Zágráb fennhatósága alá került, s így a Muraközben horvátul folyt a tanítás. Az 1852-ben megszervezett zágrábi érsekség mint iskolafenntartó főhatóság a községi iskolákban működő magyar tanítókat az állandósítás feltételeként horvát nyelvizsga letételére kötelezte. Az 1861. évi februári pátens után a népszavazással újjólag Zala megyéhez került régió tanügyigazgatása viszont a horvát és szlovén tanítóknak írt elő magyar képesítő vizsgát. Az efféle politikai hullámverés kivédése érdekében a kultuszminisztérium állami tanítóképezdéket állított fel. Így nyitotta meg kapuit az 1879/80-as tanévben a csáktornyai tanítóképző impozáns kétemeletes iskolakomplexuma is. A négyéves középiskolai képzést nyújtó intézmény növendékei a szaktárgyakon kívül alapos felkészítést kaptak a helyi kaj-horvát és a magyar

államnyelv tökéletes elsajátítására. Ennek fényében érthető, hogy a szlavóniai szórványmagyar-ság közművelődési igényeire tekintettel nemzetvédelmi okokból létrehívott *Julián Egyesület* (1904) oktatói kara javarészt ebből az intézményből került ki.

Az 1868. évi magyar–horvát kiegyezési törvényben is rögzített horvát területegyesítési programnak megfelelően azonban a kultúrharc változatos formában tovább folytatódott. A tanítóképző igazgatója (a Julián-iskolák későbbi tanfelügyelője), Margitai József az általa szerkesztett *Muraköz–Međimurje* című kétnyelvű újság hasábjain az állampolgári hűség érzését kívánta erősíteni, amit úgy mond „hazafiatlan elemek” horvát és szlovén nyelvű lapok terjesztésével igyekeztek ellensúlyozni. A lap közleményeiben gyakorta felbukkanó „pánszláv izgatás” szófordulattal mindenekelőtt a horvát alsópapságot illették, amelynek tagjai a szószékről a helyesnek tartott nemzeti-politikai meggyőződést plántálhatták gyülekezetükbe. Ennek kirívó példája a Dráván inneni, de horvát területen fekvő Zsdála esete. 1900-ban a falu 1440 fős lakosságának még csaknem 90%-a magyarnak vallotta magát, tíz évvel később viszont már csak 114-en. A drámai fordulat jórészt egy tetterős horvát pap megjelenésének tudható be, aki a golai községi előjáró és a kapronczai szolgabíró közreműködésével eltiltotta a helyieket a Julián-iskolától és a *Szlavóniai Magyar Újság* olvasásától. Ezt a viszonyulást az autonóm horvát kormányzat Zalaiban is támogatni tudta, hiszen a magyar közigazgatás ellenére a terület egyházszerkezettel továbbra is Zágráb alá tartozott.

Sebestyén Mátyás személyesen e „kultúr-diplomáciai” törekvések révén vált a horvát nemzeti politika kedvezményezett alanyává. Az első zágrábi érsekről elnevezett Haulik-ösztöndíjat

azonban két év után megvonták tőle, minthogy a tehetséges nagykanizsai magyar gimnazista nem tett eleget annak az elvárásnak, hogy a horvát fővárosban tanuljon tovább.

A túltengő nacionalizmusok időszakában – mely mélypontja a magyar–horvát kapcsolatoknak – a megnyerés és elhódítás igyekezete nem elszigetelt jelenség. Maga a szerző is elfogulatlanul rámutat, hogy ez a szándék látványosan kiütközött mindkét fél politikai törekvéseiben. (Míg a magyar hatóságok elidegenítő kaj-horvát imakönyvekkel látták el a Muraköz horvát katolikusait, s a csáktornyai tanítóképző megépítése sem volt mentes az asszimilációs szándékoktól, addig Josip Juraj Strossmayer diakovári püspök több tizezernyi szlavóniai magyar hívó számára tiltotta meg a magyar prédikáció hallgatását.) A horvát hatóságok retorzív intézkedéseinek is betudhatóan az a szomorú helyzet állt elő, hogy az 1912-es eszéki ellenzéki tüntetéseken már az ottani magyar gimnazisták is magyarelles jelszavakat skandáltak. „Természetesen” nem az anyanyelvükön.

Főhősünkre viszont nem gyakorolt maradandó hatást a horvát nemzeti propaganda, ugyanakkor szűkebb pátriájának szláv többségével továbbra is sűrű kontaktusban maradt. Legalábbis erre következtethetünk az időközben világháborús front-harcossá avatódó ifjú bevetéseinek helyszíneiből (Isonzó, Piave), ahol a két társnemzet tagjai – mint annyiszor – vállvetve küzdöttek egymás oldalán. A harcostársak útjai azonban hamarosan elváltak. Zágrábban a háború végnapjaiban megalkult a Szlovének, Horvátok és Szerbek Nemzeti Tanácsa, s 1918. október 29-én kikiáltották a Monarchia délszlávjainak függetlenné válását. A sorsfordító események az emlékirót már budapesti jogi tanulmányai közepette érték, de még hosszú hónapokig kétséges maradt, hogy melyik oldalon jön el számára a kibontakozás...

Az Osztrák–Magyar Birodalmat a világháború letörölte Európa térképéről. Így a szlavóniai tölgyerdőbe tömegesen dezertáló „zöld káderekhez” képest a Sebestyén Mátyáshoz hasonló front-harcosok a széthullás időszakában már nem a hazájukba, csak a győztesek által önkényesen meghúzott demarkációs vonalak mögötti „senki földjére” térhettek vissza. S ez a helyzet 1918-ban nemcsak a kisebbségi lét felé sodródó peremmagyarságot sokkolta, de esetünkben érzé-

kenyen érintette a regionális többségi nemzetet, a horvátságot is, hiszen a padovai fegyverszünet a szlovénekhez hasonlóan őket is a vesztes oldalon találta. S ebből a szorító helyzetből csak a Szerb Királysággal kötött kénytelen házasság révén menekülhettek. Ezzel nem a délszláv állam mint „erőszakolt politikai képződmény” tétele mellett kívánok érvelni, pusztán jelzem, hogy az olasz területi igények fenyegetésében a horvátoknak sem állt módjukban szabadon választani a wilsoni önrendelkezési elv jegyében kínálkozó lehetőségek közül. A Josip Frank Tiszta Jogpártja által képviselt ausztrioszláv-trialista koncepció a Monarchia délszlávjainak elszakadásával vétképp zárójelbe került, de a „horvátok atyja”, Ante Starčević által megálmodott nagyhorvát államiség megteremtésének politikai előfeltételei is hiányoztak. Így a horvátságot a győztesekhez csapódás egészséges politikai ösztöne visszavezette a dualizmusellenes Strossmayer püspök eszményített „jugoszláv” programjához, amelyet az 1905. évi fiumei rezolúció formált a „horvát–szerb testvériség” üdvtanává.

Az egyesülést Szerbiával azonban nem a kifinomult elvek, hanem a vaskos erőviszonyok határozták meg! Az önálló államisággal, ütőképes hadsereggel és nem utolsósorban saját dinasztiaiával rendelkező állam a két Balkán-háború és a világégés véráldozataira hivatkozva jogos jutalomként tekintett a törzsterületét többszörösen meghaladó csatlakozó és zsákmányolt tartományokra. A nemzetiségi perifériákon túl mindez a testvérnemzetek Szávától északra elterülő szállásterületeire is igaz. Ezekre mint a nyugati demokratikus eszméktől „fertőzött” régiókra tekintettek. Az itt élő délszlávokra a kétes tartalmakat hordozó „prečani” (túloldaliak) kifejezést használták, s ekképpen is bántak velük. A gazdasági és műveltségi hátrányát nyers erővel kompenzálni igyekvő szerb politikai elit hallani sem akart az egykori monarchiás politikusok (Trumbić, Radić, Korošec stb.) által képviselt szövetségi állambe rendezkedésről. Jól mutatta mindezt az 1921-ben – szimbolikusan a rigómezei csata évfordulóján – elfogadott vidovdani alkotmány, s az új közigazgatási rendszer, amely a történelmi és etnikai régióhatárok felszámolásával 33 kisebb egységre tagolta a közel negyedmillió négyzetkilométernyi új országot.

A közigazgatási szerkezet átszabása együtt járt a hatalomgyakorlás balkánias formáinak meghonosodásával, például a testi fenyegetéssel. A tegnapi harcostárs, a szerb Svetozar Pribičević a horvát–szerb koalíció szaborképviselőjéből belügyminiszterre előlépve a sűrű ellenzéki megmozdulások horvát résztvevőit előszeretettel bottoztatta. Minthogy az autonóm státusát elvesztő Horvátországban már az egyesülés napjaiban domobrán katonatiszti lázadás és spontán parasztmozgalmak jelezték az új viszonyokkal való megbékülés nehézségeit. (Míg a magyarok és koszovói albánok fél-fél milliós tömege s a hat-százezernyi „dél-szerbiainak” elkeresztelt macedón átmeneti megszállásként élte meg az új délszláv állam kereteinek létrejöttét a versailles-i békerendszerben.)

Sebestyén éppen az impériumváltás zaklatott éveiben fejezte be egyetemi tanulmányait, de állást nem remélhetett a harmadára csonkított anyaországban. Magyarország súlyos ellátási gondokkal, háborús jóvátételi kötelezettséggel, román katonai megszállással, proletárforradalommal és ellenforradalommal küszködött. És mintegy 400 000 fős menekültáradattal, amely alatt megannyi, az utódállamokból kiutasított tisztviselő értendő, azaz – munkaerőpiaci szempontból – sok tízezernyi konkurens pályázó... Ebben a kilátástalan helyzetben a hazatérés mellett döntött. Frissen szerzett budapesti diplomájával azonban az ifjú „magyarón” nem volt szalonképes az új hatalom számára. Az irodalmi horvátban s jogi szaknyelvben kevéssé járatos Sebestyén a szakképesítését csak bonyodalmas honosítási eljárással tudta elfogadtatni. (Titokban, a tömbmagyarság jelenlétéhez szokott Újvidéken.) Addig azonban befolyásos egyházi és szakmai pártfogással is csak jogi kisegítő munkát végezhetett. Egzisztenciális kiszolgáltatottsága, plebejus származása és az államhatalom balkánias túlkapásai az ellenzéki Horvát Köztársasági Parasztpárt köréhez vezették. Ez ösztönös állásfoglalás is volt a korrupció és kisebbségellenes rezsimmel szemben, mely politikai hullámlovasokat és protekciós dalmát közhivatalnokokat szabadított a nemzetiségi perifériákra. Ahol Sebestyén nehezen induló ügyvédi pályáján esélytelennek számított pert nyerni egy „hazai” (szláv) kollégával szemben...

Politikai szerepet tehát jórészt szakmai elszigetelődése miatt vállalt. Perlaki járási pártfőmegbízottként folytatott kampánykörútjai során aztán jogvédő attitűdje és szociális érzékenysége jóvoltából bensőséges kapcsolatba került szülőföldje népével. Ez bizonyosan jól tett ügyfélköre bővülésének, s nemzeti azonosságtudata megéléséhez is megerősítő impulzusokkal szolgált. (1924-ben megatottan tapasztalta, hogy „árva magyar testvérei” virágokkal borítják autóját.)

A „Három-egy Királyságban”, amely a valóságban Nagy-Szerbiaként létezett, a szerb demokraták után évekig Nikola Pašić radikálisai kormányoztak. A Parasztpárt mögött felsorakozó ellenzéki tömegek azonban Horvátországban szinte megbénították a királyság végrehajtó hatalmát. Igaz, vezérük, Stjepan Radić eszköztárában a sok tízezres tömegtüntetések, a békerendszer elleni diplomáciai tiltakozás, az elbocsátó haza vezetőivel történt titkos tárgyalás és londoni, 1924-ben pedig tüntető moszkvai vizit is szerepelt (ahol csatlakozott a Zöld Internacionáléhoz). De nem riadt vissza a végletes parlamenti obstrukciótól sem. Noha a pártvezért „államellenes” magatartása miatt többször bebörtönözték, 1925-ben mégis miniszteri tárcát vállalt a választási terrorral ismét győzedelmeskedő radikális párti kormányban. Pálfordulását (a köztársasági program szögre akasztását) a perlaki ügyvéd is megütközéssel fogadta. Ugyanakkor valószínűsíthető, hogy az obstrukciós politika feladásában szerepet játszott az a külpolitikai fenyegetés, amelyet az Olaszországgal 1925-re parafált netunói szerződés hordozott, s amelynek törvénybe iktatása ellen, s ezzel a horvát tengerpart megvédéséért, Radić miniszterként többet tehetett.

A tucatnyi nyelvet beszélő, művelt Radićot azonban szerb koalíciós partnerei taktikusan megvezették: bizonyosra vehették, hogy kultuszminiszterként ő sem tud majd meggyőző sikert felmutatni a 40%-os analfabetizmussal bajló országban. Radić 1927-ben hiába mondta fel a számára nemcsak politikai, de erkölcsi kudarcot hozó együttműködést. Mint Sebestyén írja, az eredeti program sutba vetése miatt „Sztipa” [Pista!] mögül sok harcostársa kihátrált; s maga a szerző sem tudott vele többé azonosulni. Az ellenzéki koalícióépítés nem is sikertelen próbál-

kozásai után Radić a nettunói szerződés érvénybe léptetése (vagyis az olasz–szerb területabló szándékok) ellen ismét az obstrukció eszközéhez nyúlt. Ami az erőszakultusz közegében nem maradt megtorlatlanul... Radićnak és párttársainak a belgrádi skupštinában történt meggyilkolása 1928 második felében véres kimenetelű összecsapásokra tüzelte a horvát főváros és vidék lakóit. A kormányzat ekkor Anton Korošecel, a bécsi parlament egykori képviselőjével, a szalonképes „nyugati” államférfi megszemélyesítőjével igyekezett kozmetikázni a világraszóló politikai botrányt. Korošec mint nem szerb a korszakban egyedüli kivételként töltötte be a kormányfői szerepkört... Nem sokáig! Az államkeretek szétfeszítésével fenyegető horvát mozgalom megfékezésének indokával Sándor megbízást adott a „Fehér Kéz” nevű tiszti csoport vezetőjének, Petar Živković tábornoknak egy katonai puccs előkészítésére. 1929. január 6-án életbe lépett a királydiktatúra.

Muraköz (2.) A királydiktatúrában

Amit az alkotmányosnak mondott viszonyok nem tudtak kiérlelni – vagyis a háromtörzsű délszlávok egy nemzetté forrasztását –, azt az immár elnevezésében is „jugoszláv” monarchia központosított rendszere próbálta különböző kényszerintézkedésekkel kikovácsolni. (Dr. Sebestyén Mátyást korábban kétszer állították bíróság elé a hatóságok megsértése vádjával. A magyarok hosszútűréssel, a „dél-szerbeknek” elkeresztelt macedónok terrorakciókkal, az albán kacsakok valóságos háborúval próbáltak ellenállni a beolvasztó politikának, de még a délszláv „testvérek” is durva hátratételt szenvedtek: a '20-as években a délszláv állam GDP-jének a 79%-a származott a Monarchia egykori területeinek adójából.)

Az új hatalmi rend fordulatot hozott a perlaki ügyvéd életében is! A belső vívódásokkal terhes időszakban fokozatosan eltávolodott a Horvát Parasztpárt szélsőséges és lényegileg eredménytelen politikájától. Bírálta a karizmatikus Radić szélsőséges megnyilvánulásait, noha (be)látta a folytonos vegzálások, a hatalmi túl-

kapások szélsőséges megoldásokra sarkalló hatásait. Idővel azonban a gátlástalan kormányzatot és az önmérsékletre képtelen ellenzéklet egyaránt kárhözhatja a kiegyensúlyozott viszonyok hiánya miatt. (A délszláv állam első tíz esztendejének politikai stabilitásáról sokat elárul, hogy 7 miniszterelnöke 23 alkalommal volt kénytelen kormányát átalakítani!) Márpedig Sebestyén aligha vágyott jobban másra, mint a nemzeti és szakmai sérelmeiért felelőssé tett helyi kiskirályok uralmának megfékezésére. Mint írta, a Muraközben „nem az államalkotó szerbség, [...] viselkedett e vidék lakosságával szemben hódítóként, hanem [...] a Dráván túli horvát testvérek [!] és szlovének, különösen pedig a dalmaták”. Akik kieroszakolták a „felszabadítóknak” járó előjogokat. A magyar–német többségű (1910-ben együtt 55,4%) Bácska-Bánságban éppen a betelepített ó-szerbiaiak és montenegróiak élveztek hasonló kiváltságokat, mégis érthető, hogy a magyar ügyvéd a dalmát–horvát érdekhálózattal szemben a felettes, de megnyugtatóan távoli Belgrádtól remélt védelmet. Attól a központosító hatalomtól, amely a Sebestyénhez hasonló szakképzett, de befolyás nélküli s így veszélytelen személyekből igyekezett lojális politikai bázist toborozni. (Ami távlatilag a homogén nemzetképzést hivatott szolgáltni.) A családalapítás időszakát élő, motivált ügyvédnek természetes igénye volt, hogy élvezhesse a szakmai előmenetelével ígéretessé vált, ám közel sem diszkriminációmentes polgári lét gyümölcseit. Ezért állt az új hatalom mellé, amely törvényellenesnek nyilvánította a törzsi, nemzetiségi és regionális jellegű politikai intézmények működését. S ezt az elvi engedékenységet, esendő konformizmust táplálta az a fajta vonzerő is, amelyet egy kicsinyített Európa adottságaival bíró, természeti kincsekben gazdag, kulturális sokféleségében imponálóan izgalmas s a szakértelmét – immár – megbecsülő ország jelentett számára. Még ha a rendszer politikai eszközeiben és módszereiben nem is bizonyult válogatósnak...

A horvát társadalom nagyjából nem osztotta Sebestyén nézeteit. A 9 bánságra tagolt új közigazgatási rendszer nem elégítette ki az etnikusan egy blokkba tartozni kívánó horvátság igényeit. A politikai döntéshozatali mechanizmusban az ellenzéki erők mozgásterét erősen behatárolta az a rendelkezés, amely csak olyan pártok műkö-

dését engedélyezte, amelyek képesek országos választási listát állítani; s ehhez szigorú cenzúra is társult. A kibontakozó gazdasági világválság bajaival birkózó országban a Radić helyébe lépő Vladimir Maček az ellenzék egységes fellépését szorgalmazta, de szervezkedtek az elszakadást hirdető nacionalista uszítások is az olasz emigrációban tevékenykedő Ante Pavelić irányításával. Sándor király válaszul internáltatta a koalíció vezetőit, és kísérletet tett egy jugoszláv „magpárt” létrehozására. (Dr. Sebestyén a Jugoszláv Nemzeti Párt Perlaki járási elnöke lett.)

A retorziók azonban felszították a társadalom ellenkezését. Ennek tünete, hogy az uszítások 1934. október 9-én revansot vettek a Radić és társai elleni merényletért. Megbízásukra macedón komitácisk Marseille-ben meggyilkolták Sándor királyt. (Sebestyén esendő elfogultsággal idézte fel az uralkodó alakját, akit a szakszerűség, a soktörzsű, de „egyenértékűsített” nemzet és a stabilitás korának megteremtőjeként tisztelt. S „vértanúként” gyászolt.)

A gyermek II. Péter helyett nagybátyja, Pál herceg gyakorolta a hatalmat. A régens a történetek után engedményekre kényszerült. Ugyanakkor más régióbeli országokhoz hasonlóan a gazdasági-politikai bizonytalanság táptalajává vált a faszizmus eszméinek. Ezt tükrözi a Jereza (a Jugoszláv Radikális Közösség), a Zbor és más szélsőjobboldali szervezetek létrejötte.

A világháború előestéjén, 1938-ban megtartott választásokon a Maček vezette ellenzék már 44%-os eredményt ért el, ami vészreakciót váltott ki a szerb politikai elitben. Mussolini Olaszországával ismét titkos tárgyalásokba bocsátkozott Horvátország felosztásáról. Ausztria, Albánia és Csehország tengelyhatalmak általi elfoglalásának hatására azonban soraikat még egyszer összezárták. Egy utolsó esélyt adva ezzel a nemzeti viszályoktól tépázott fiatal államnak. 1939. augusztus 20-án Maček így jutott egyezsége Dragiša Cvetković kormányfővel. Az ún. *sporazum* visszaállította a horvát autonómiát, s minden eddigi mértéket meghaladóan az összes, horvátok által dominált területet a báni kormányzat alá rendelte. Beleértve Dalmáciát és Hercegovina homogén katolikus tömbjén túl több, ortodox szerbek és muzulmán bosnyákok által lakott körzetet is Boszniában.

Az ország szövetségi jellegét erősítette, hogy az etnikailag homogén Szlovénia néppárti vezetősege is – mint szilárd koalíciós partner – szabad kezet kapott a helyi ügyek intézésében. Így voltaképpen egy háromosztatú politikai szerkezet jött létre, ugyanakkor a társadalom belső összetartása a helyi politikai erők térnyerésével fokozatosan gyengült.

A délszláv állam politikai határait minden szomszédja vitatta. Ebben a helyzetben az ország területi egységének megóvásához nem kínált megfelelő hatalmi garanciákat a kisantant konzultatív szövetsége s ennek balkáni megfelelője, az 1934-ben tető alá hozott jugoszláv–török–görög–román együttműködés sem. A feszültség oldását célozta a Teleki Pál Magyarországgal megkötött barátsági szerződés (amelyen átlépett a történelem, előidézve a magyar kormányfő öngyilkosságát), illetve a vonakodó csatlakozás a háromhatalmi egyezményhez, amely – Pál régens angolszász orientációja ellenére – megfelelt a délkelet-európai hatalmi realitásoknak. A szerbek a horvátoknak tett engedmények, a horvátok pedig Maček „behódolása” miatt tüntettek, de a területi követeléseket egyöntetűen elutasították. Az így kialakult tiltakozáshullám elsöpörte a régens hatalmát. Angolbarát katonai vezetők egy csoportja, Dušan Simović repülőstábornok vezetésével, 1941. március 27-én sikeres puccsot hajtott végre. A hatalomváltás II. Péter nagykorúsításával és az április 5-én a Szovjetunióval megkötött szövetségi szerződéssel megfelelő legitimitást nyert. Egy nappal később azonban Németország megindította hadait délkeleti szomszédja ellen, hogy megsejtsa a Görögországban kalandor akcióba bonyolódott Olaszországot.

A szlovén és horvát védelmi egységek nem tanúsítottak ellenállást. Így április 11-én a honvéd hadvezetőség is akcióba kezdett a formailag már alkotóelemeire szakadt délszláv állam egykori magyar területeinek visszafoglalására. A szerb ellenállás néhány nap után ugyancsak összeomlott. Ezzel az első Jugoszlávia megszűnt létezni...

Az Ante Pavelić vezetésével megalakuló Független Horvát Állam csak nevében volt „független”. Az olaszoknak ítélt Dalmácia fejében Bosznia-Hercegovinát is magában foglaló politikai képződmény német–olasz protektorátus lett.

Magyarország egykori területeiből nem mindent csatol(hatot)t vissza. A Muravidéket és a Muraközt Légráddal csupán okkupálta, ahol 1941. július 9-ig még a katonai közigazgatást sem szervezték meg, s a polgárit csak augusztus 21-én vezették be. Így a muraközi magyarok egy érzékeny és visszás „kettős hatalmi” erőterébe kerültek... Sebestyén a magyar kormány – sokukat elbizonytalanító – magatartását állami aggályoskodásnak érzékelte, és erősen kárhoztatta. Különösen annak fényében, hogy az új horvát rezsim nem kívánt a civilizált jogelvekhez igazodni: a politikai pártokat feloszlatták, vezetőiket fogságban tartották. A 6,3 milliós népességű horvát bábállamban 1,9 millió ortodox szerb, 700 ezernyi boszniai muzulmán, 150 ezer német, 65 ezer magyar, 40 ezer zsidó és 30 ezer roma élt. Számukra az oktatási miniszter, Mile Budak író sötét jövőt vázolt: „A kisebbségek számára van hárommillió golyónk” – mondta 1941-ben. A szerb ortodoxok és a muzulmánok egy részének kényszerkatolizálását követően etnikai tisztogatások következtek, végül a terror népiertássá fajult. A haláltáborokban szerbek százezreit, muzulmánok, zsidók, romák tízezreit pusztították el, s „szövetséges” magyarokat is.

Természetes, hogy a jogegyenlőséget és a népek békés egymás mellett élését hirdető ügyvéd a féktelen terror miatt elhatárolódott a fajvédő usztasáktól. Korábbi létélményeit és nézeteit ártékelve úgy döntött, hogy szülőföldjének az egykori anyaországgal való újraegyesítését munkálja... Ez csöppet sem volt kockázatmentes álláspont egy olyan világban, ahol az eltérő állásponton lévőknek „kivágták a szőlejét, kiszúrták a legelésző lovának szemét, felgyújtották a pajtáját, bemocskolták a kútját, lesarabolták a virágzásban levő kukoricáját” – írta memoárjában. A világnézet metamorfózison átesett egykori parasztpárti harcosársak fenyegető éllel olvasták fejére a királydiktatúra idején játszott politikai szerepét...

Sebestyén a visszacsatolás mellett két érvet hozott fel: egyfelől megélhetési okokból tartotta észszerűnek, hogy az elmaradott és túlnépesegett peremvidék természetes gazdasági centrumához kapcsolódjék. Másfelől kétségbe vonta a horvát utódállam jogigényét, már amiatt is, mivel fegyveres ereje lábhoz tett fegyverrel nézte végig a jobb sorsra hivatott közös állam széthul-

lását. Természetes igazságérzete azt diktálta, hogy a „jogeljátszás” után most a másik oldal kapjon esélyt. Mint mondta, az országvesztők után a világháború vérzivatarában helytállásból jelesre vizsgázott frontharcosok ideje jött el. Ám nem sok idő múltán ismét csalódnia kellett...

Muraköz (3.)

A visszatért Muraközben

A magyar kormány a Muraköz jogi visszacsatolását a nagyhatalmi szövetségesek tisztázatlan (pl. a szelencei olajmezőkre vonatkozó) jogigénye miatt volt kénytelen halogatni. Másfelől remélte, hogy a nagyszerb dominancia lerázásával „önállóságát” sok évszázad után visszanyert horvátságban feléledhet a „testvérmemzeti” sorsközösség hagyománya. Sebestyén ezt jámbor illúzióknak tartotta, s alulról építkezve, a helyi társadalom mozgósításával kívánta katalizálni az eseményeket. Ez az elképzelés találkozott a Zala vármegye egyházi és közéletében rendkívül aktív Pehm (Mindszenty) József törekvéseivel, aki szemben állt nemcsak a nemzetiszocializmussal, de mindenfajta totalitárius rendszerrel... A későbbi esztergomi érsek sajtókampánnyal, aláírásgyűjtéssel és muraközi magyar tankötelesek zalaegerszegi beiskolázásának megszervezésével igyekezett meggyőzni a zalai közvéleményt, s magánkihallgatáson Horthy kormányzót is, a visszacsatolás lehetséges és szükséges voltáról. És Sebestyén talán éppen a Mindszenty által gyűjtött pénzeszközök egy részét látta annak a csáktornyai küldöttségnek a tagjainál, amelyekkel közösen maga is audiencián járt Bárdossy László miniszterelnöknél Budapesten.

Ez a kihallgatás az emlékirat egyik kulcsjelene. Rávilágít a determinált, de lassan kiüresedő irredenta kampány visszásságaira, hogy az elcsatolt részek szórványmagyarsága a nagy sakkjátszmában csak gyalognak számított (legalábbis a tömbmagyarság szállásterületeihez képest). A szerző keserűen állapította meg: „Úgy látszik, a trianoni honban minden muraközitől elvárják, hogy ha nem is hős, de legalább bátor és megfontolatlan legyen, aki sem magára, sem családjára nem gondol, csupán szép szólamok szerint igazodik.” (Ugyanakkor Marosy Ferenc zágrábi követ is úgy vélte, hogy egy etnikailag

csaknem elveszett területért nem érdemes kiélezni a viszonyt az usztasákkal.) „Mindannyian könnyeztünk” – írta reményvesztetten az eredménytelen tárgyalásról. Az átlátható közjogi viszonyokat és hatósági védelmet kijárni igyekvő budapesti misszió kudarca után Sebestyén okkal tartott attól, hogy a „trianoniak” melletti kiállással naivul kiszolgáltatták magukat az usztasáknak. S beteljesedhet a varazsdi szélsőségesektől beígért bosszú (amelynek módját érzékletes képekkel szemléltették a perlaki magyarok feketelistázásáról – és majdani akasztásáról – szóló megfélemlítő üzenetekben)...

Sebestyén mindezek ellenére praxisát szüneteltetve, helyismeretét és szaktudását kamatoztatva közfeladatokat látott el. Hamarosan főbírói kinevezést nyert (amit a perlakiak fáklyás felvonulással ünnepeltek), de személyes ármánykodás rövidesen posztja feladására készítette. S már nem kért a „vigaszképpen” ráruházott közjegyzői feladatkörből sem. Egyéni előmenetelénél azonban többre tartotta földijei érdekeinek képviseletét. Közmegelegedésre ekkoriban épült meg szülőfalujában, a kotori temetőben az ismeretlen katona – általa szorgalmazott – emlékműve. Gyászoló horvát és magyar családok közös kegyhelyeül. Hasonló céllal segédkezett Perlakon egy 22 méteres világháborús emlékmű létrehozásában. A régió békés viszonyainak fenntartása érdekében a polgárőrség felállításának is egyik kezdeményezője volt, hogy az elharapózó bombarobbantásokat, politikai gyilkosságokat megfékezzék.

A mindennapi élet nemzetiségi csatározásai a dualista időköt idézték. Míg a szombathelyi hadtestparancsnokság a magyar nyelvű hittanoktatást próbálta bevezetni, Alojzije Stepinac zágrábi érsek megdorgálta a magyarul miséző muraközi papjait. Mire a magyar hatóság a horvát köszöntést megkövetelő papok ellen indított eljárást. Serédi Jusztinián esztergomi érsek azonban nem hagyhatta figyelmen kívül azt a körülményt, hogy nemcsak a muraköziek egyházi élete, de a magyar honvédség tisztjeinek a házassági ügyei is a zágrábi érsekség kompetenciájához tartoznak...

Az oktatásügy terén is támadtak viták. A magyar fél horvátul nem tudó tanárokat alkalmazott az iskolákban, s kezdetben csak 2 óra anyanyelv-órást engedélyezett a többségi horvát tanulóknak. Ugyanakkor nehezményezte, hogy a horvát tanügyi hatóságok a még mindig jelentős (az 1940-es horvát népszámlálás szerint 64 647 fős) szlavóniai magyar szórványnak hosszas alkudozás után is csak 3 református iskolát engedélyeztek, holott ekkor Magyarországon több tucat horvát és bunyevác kétnyelvű iskola működött. Zágráb 1942/43-ban ezt az igényt azzal az érveléssel igyekezett negligálni, hogy a magyarok viszont „muraközi” nyelven, azaz kaj-horvátul működtetik a helyi többség számára fenntartott iskolákat. Éles tiltakozásaiknak is betudhatóan 1943 februárjától belügyminiszteri utasítás tiltotta meg a visszacsatolt területek magyar hatóságainak, hogy a nemzetiségi oktatásba avatkozzanak. Mondván, az „nemkívánatos zavarokat” okozhat. A vallás- és közoktatási miniszter, Sziyei Merse Jenő azonban – a miniszterelnökség instrukcióinak megfelelően – már 1942. július 28-án azt az utasítást küldte Muraszombatba, hogy a régióban „a lakosság nyelvén kell tanítani”, biztosítva a magyarok anyanyelvű oktatását is.

Nagyobb súrlódásokhoz vezetett az 1918. december 1-e óta a Muraközbe betelepített dobrovoljacok és bevándorolt szlávok összeírása, illetve 36 fő kiutasítása irredenta és kommunista tevékenység vádjával. A kifogásolt ügyben intézkedő Vida Ferenc csáktornyai szolgabíró ellen a magyar Külügyminisztérium azonnali vizsgálatot kért a belügyminisztertől. Zágráb viszont válaszul leállította az észak-boszniai Vučijak és Gunja magyarságának hazatelepítését, amelyet az elmérgesedő polgárháborús viszonyok tettek szükségessé. Zágráb a magyarmentő akció ellentételezéseként kárpótást alkudott ki a Magyarországról áttelepülő vagy kiutasított horvátok számára az elhagyott ingatlanaiért. Jellegzetes, hogy a magyar diplomácia később lemondott a Száván túli magyarok további kimenekítéséről, tekintettel a Petőfi Sándor magyar partizánszászlóalj megalakulására.¹ Óvakodván

¹ A spanyol polgárháborút megjárt „borac”, Varga István által 1943. augusztus 15-én Bácsstopolyán megalakított partizánegység, amelyet Tito egyik alvezére, a konvertita Kosta Nađ/Nagy tábornok hagyott jóvá azzal a céllal, hogy demonstrálják Jugoszlávia népeinek a nemzetiségekre is kiterjedő széles összefogását. (A szervezők oldaláról pedig a magyarság részesedését a győzelem kivívásában. A súlyos emberáldozatokkal járó küzdelem sem volt azonban elegendő az 1944/45. évi bácskai tömeggyilkosságok elkerülésére...)

attól, hogy a kommunista ideológiai „fertőzés” átterjedjen a Dél-Dunántúlra és a Bácskára. Az usztasáktól csupán fokozott elővigyázatosságot kértek számukra az etnikai tisztogatások alkalmával.

A hazánkat időközben megszálló németek a fokozódó partizántevékenység miatt együttes, magyar–horvát katonai fellépést sürgettek a Dráva menti határtérségben. Pavelić azonban a legkevésbé sem kívánt magyar katonát látni a Dráva túlsópartján. Tartott azoknak a politikai tervezeteknek az újraeledésétől, amelyek esélyt adtak egy olyan autonóm Horvátországnak, amely ismét Magyarország részévé válik...

Ezek a félelmek azonban alaptalannak bizonyultak. A világháború menetében bekövetkező fordulattal Nedić és Mihajlović csetnikalakulattal szemben megerősödött a Tito vezette partizánmozgalom, amely immár a Nyugat egyedüli támogatottja lett. 1943. november 29-én Jajcában a második AVNOJ-határozatokban² megalkották a nemzetek és nemzetiségek egyenjogúságának és testvéri együttélésének kommunista ideálképét. Illuzórikus reményeket keltve a királyi Jugoszlávia romjain birkózó népek-nemzetiségek körében.

A véres forte azonban még hátravolt... Magyar oldalon Szálasi Ferenc nyilaskereszteseinek „halálmenetekbe” hanyatló rémuralma; az „önfelszabadító” Jugoszláviában pedig az usztasák tobzódása után a partizánok népiertő expedíciói formájában.

A „tördöfés” és „kollaborálás” bélyege a lángható Európában milliókat tett üzőtt vaddá és számolatlanul letiport áldozattá. (Legyen szó a németek által kivégzett 5000 kragujevaci szerb túszeről, az SS-hadosztályban idegen célokért vérző bosnyák muzulmánokról vagy a hadijog által sem védett bleiburgi domobran hadifoglyok sorsáról; a Dunába lőtt budapesti zsidó civilek vagy akár a vajdasági lágerekben szántsándékkal megfertőzött, megerőszkolt sváb asszonyok tragédiájáról.)

Ez a szennyes ár sodorta a háború végén, 1944-ben Sebestyén Mátyás perlaki közjegyzőt, a joguralom elkötelezettjét is kényszersorozottként egy keszthelyi kaszárnnyába, majd „katona-

szökevényként” haza, hogy végül a háborúba hurcolt muraközi leventék pártfogójaként, mint „megbízhatatlan elem”, egy transzporttal Ausztriába meneküljön. Mindkét hazától eltaszítva, partizánoktól üldözve így kellett számot vessen mindenkori kötődéseivel, fordulatos élete számos nehéz döntésével.

Az emlékirat utolsó lapjain az áll, hogy szülőföldjéhez közeledve, még a magyar oldalon, hitetlenkedve látta a nemzet megmentőjét éltető horvát óriásplakátokat. A harsány feliratok ezáltal nem Horthy kormányzót vagy a nemzetvezető Szálasit, még csak nem is Pavelić poglavnikot, hanem a világhódító Sztálinnal azonos rangra emelt Tito marsallt éltették. Mindszenty bíboros jövőt fürkésző látomásos szövegét is elolvasva a szerző biztosra vehette, hogy megpróbáltatásainak még közel sincs vége...

Muraköz (4.)

Egy kisebbségi jogalkalmazó nemzeti kötődései

Dr. Sebestyén Mátyás életútjának a memoárirodalom műfajába tartozik. Nem napló, hiszen a perlaki közjegyző az olvasóinak csak szűkszavú mértéktartással enged betekintést magán- és családi életébe. Hogy írását egyértelműen közhasználatra szánta, már abból kiviláglik, hogy a közéleti kérdések és társadalmi szereplők hangsúlyosan jelennek meg benne. Mi több sorsfonalának visszafejtésével a nagy-politika saját személyes pályáját alakító erőinek „bemérését” is elvégzi, s a történelem mérlegére helyezi. Munkája tehát kétségtelenül történeti forrásnak tekinthető. Olyan szubjektív tükörnek, amely az Osztrák–Magyar Monarchia két társ-nemzetének határvidékét, a magyar–horvát Muraközt emeli az olvasó látóterébe a kor tanújának hitelességével és elfoglaltságaival.

A karcsú emlékirat tehát nem csupán jogászszakma-történeti szempontból tarthat számot érdeklődésünkre, noha egyik olvasata az, hogy a törvényesség képviselője miként keresi és találja meg a számára vállalható értékrendet és

² Jugoszlávia Népfelszabadító Antifasiszta Tanácsa az etnikai csoportok jogait, a magántulajdon sérthetlenségét rögzítette, egyúttal semmissé nyilvánította a Londonban működő jugoszláv kormány határozatait, II. Péter királynak pedig megtiltotta a hazatérést.

létformát a két világháborús kataklizma, a sűrű hatalomváltások kusza viszonyai között. Hánytatásai közepette azonban nem tántorodik el attól a meggyőződésétől, hogy „nem mi vagyunk a paragrafusért, hanem az van az emberekért”. A plebejus származék a közigazgatás és igazságszolgáltatás különféle posztjain az emberséges és méltányos ügyintézés híve marad. Ebben sem mellőzés, sem kétes értékű falkaszolidaritás, sem tisztességét kikezdeni igyekvő nyomásgyakorlás meg nem ingatja. Ügyfeleit, ha tehette, mindenkor anyanyelvén szólította meg, ügyeiket ekként intézte. Nem meglepő tehát, hogy barátai, tisztelői – kurzusoktól függetlenül – egyként magyarok és délszlávok. Noha politikai megítélése a „megbízhatatlan magyarón”, a „felforgató horvát”, a „despotikus jugoszláv” és „irredenta magyar”, majd a nyilas időkben a „megbízhatatlan kollaboráns” szerepek széles skáláján mozog. Faji alapú kisebbségi hátratétele, a hozzáértését megkérdőjelező pályatársi manőverek, lojalitásának sorozatos megkérdőjelezése és otromba politikai fenyegetések terhelik életét. Ellenzéki vagy kormánypárti funkcionáriusként mégis idegen tőle a szolgai elköteleződés.

A politikai rendszerekhez való viszonyát remények és keserű kiábrándulások alakítják. A délszláv új haza első évei szakmai mellőztetésének időszaka. Erkölcsei okokból fordít háttal a destruktív ellenzéki politizálásnak, miután elutasítja a maribori tartományi képviselőiséget. Ám mértéktartóan ugyanezt teszi az állampárt képviselőjeként egyéni kötődései miatt: „figyelemmel lévén a *trianoniak* érzékenységére”. Miközben az anyaország megnevezésére ezt a meglehetősen távolító kifejezést használja, mégis a jóízűen túlinak tartja, hogy magyarként Muraköz népe nevében a revízió ellen ágáljon; vagy hogy az államiság 15. évfordulójának vezérszónoka legyen (noha belügyi főtisztek kapacitálták a „megtiszteltetés” elfogadására).

Kétségtelenül nagyra értékelte Sándor király konszolidációs törekvéseit. A jogalkalmazó Sebestyén Mátyás ezzel egy olyan rezsimmellett kötelezte el magát, amely a bírói függetlenség eltörlésével és az ügyvédi kamara megrendszabályozásával, a képviselőházban a nyílt szavazás bevezetésével és 1931-ben egy oktroyált alkotmánnyal szabott új rendet. Ez annál

elgondolkodtatóbb, mivel Sebestyént közéleti és szakmai pályáján vitathatatlanul elvi megfontolások vezették. Ám megítélésünk szerint pálfordulásának is ez adja meg a kulcsát: számára az „egy nép – egy törvény” programja a királydiktatúrában „szakmailag” a különféle öröklött jogrendek és szokásjog régtől halogatott egységesítését és szakszerű közigazgatást jelentett; s egyúttal a nemzeti kisebbségek emancipációját is. Amint „eszmei” áthangolódásának folyamatát ő maga jellemezte: „Tisztelemmel a régít, ahonnan tudásomat és nevelésemet kaptam, kezdtem megszeretni új hazámat, Jugoszláviát, bár sok keserűség is vegyült ebbe az érzelemben.” Értékelte a földreform és az egyéb intézkedések által célzott szociális igazságtételt, a jogászszakmai fórumok pallérozó hatásait, s felszabadulttá tette az anyagi gyarapodás, amely a természeti szépségekben gazdag ország megismerését is lehetővé tette számára. Később aztán az is megerősítést nyert, hogy a török millet rendszer autonóm viszonyaihoz, a rangot-címet (el) nem ismerő, zadrugás-patriarchális létformához szokott délszláv társadalom a magyarnál kiegyensúlyozottabb, otthonosabb, élhetőbb.

Politikai lojalitását azonban fokozatosan ki kezdték a vészterhes változások...

Az erőfecsérlő közjogi küzdelmekkel kivívott, megkésített szerb–horvát kiegyezés (1939) után a széles autonómiát nyert horvátok megkezdték a régtől vágyott önálló (és homogén!) nemzetállam kiépítését. Emiatt a „falkatörvénnyel” szembehelezkedők súlyos megtorlásra számíthattak. Az „usztasává vedlett macskovácok” Sebestyéntől is (feltételes) hűségesküt csikartak ki. De „amikor már fellángoltak az emberhamvasztó kemencék”, a szerző leszögezte: az új rezsimmel nincs jogalapja ennek a szerbek segítségével elragadott vidéknek a birtoklásához. A perlaki közjegyzőség felajánlása ellenére irtózva fordult el a horvát és kisebbségi magyar háborús hiénáktól, az etnikai tisztogatások cinkosaitól, remélve, hogy muraközi népe még kiszabadulhat a szélsőséges politika útvesztőiből. Ugyanezért óvatos ösztönrel azt kívánta, hogy a trianoni anyaország csak a háború végén, konszolidált viszonyok között érvényesítse területi igényeit.

Azonban a lehető legrosszabb forgatókönyv érvényesült! A visszacsatolás és a mámorosan

áténekelt éjszakák után a „két part” közötti közvetítés szakadt az emlékiró vállaira. Miközben mind rezignáltabban próbálta megérteni: az aránytalanul sokat kockázató, lelkes helyiekkel szemben Budapest miatt támaszkodik köpönyegforgatókra és főként helyismerettel nem bíró, harácsoló és úrhatnám trianoni „ejtőernyősökre”?

Sebestyén ifjúkorától konokul hitt az igazságszolgáltatás emelkedett erkölcsiségében, a közjó szolgálatában. S ezzel a hivatástudattal látta el a „magyar világban” a perlaki járásbíróság vezetését, s hozott felelős döntéseket, amelyek még ellenlábasai elismerését is kivívták. Ez az etikus közhasznúság adta nemzeti identitásának gerincét is. Ezért tudott a változó világban is önazonos maradni. Ezért tudta meggyőző érveléssel igazolni hovatartozását a nemzeti kötődéseit firtató horvát barátainak (akik beszédesen „Matek”-nek és nem Mátyásnak szólították). S ugyanezért kérte nyomatékosan beosztott ügyvédjeit, hogy kétes ügykezeléssel ne hiteltelenítsék a magyar igazságszolgáltatást. A lelkes tapasztalatlanság s a nyelv- és helyismeret hiányával szemben ezért tartotta megengedhetetlen hibának az elvtelen intrikát és korrupciót, mely a tanúskodásával lezajló Sváby-ügyben huncut kutyabőrös trianoni urakra és kérges kezű „bennszülött” parasztokra szaggatta szét a Muraköz átmeneti társadalmát. Szinte törvényszerű, hogy karakán plebejus kiállításaiért immár „övéi” is megrágalmazták, igaztalan vádakkal illették. Ami Sebestyén számára közvetett bizonyítékul szolgált arra nézve, hogy önmérséklet és erkölcsi hitelesség hiányában a magyar állam területgyarapodásai nem vezetnek el az ideális államkerettként visszavágyott Osztrák–Magyar Monarchiához, amely megóvná a Duna-völgyi népeket a náci és bolsevik expanziótól. Ezt a vonzó ábrándot tették tönkre a kellő erkölcsi erőt felmutatni képtelen „trianoni gyászmagyarok”. Amiként pár év alatt ködbe foszlott a

Strossmayer püspök és a néptribun Radić által a lelkekbe táplált – s egy ideig őáltala is melengetett – Konstantinápolytól Bécsújhelyig terjedő Nagy-Jugoszlávia ideálja is...

Az usztasa hatalomátvételekor készített számvetése még felcsillantott némi reményt a régió sorsának jobbrafordulására. Megállapította, hogy „az osztrák–magyar járom [!] alatt a születendő Jugoszlávia számára Magyarhonban sikerült egy képzett vezérkart felnevelni”, míg a torzsalakódó Jugoszláviában nem. Csakhogy a trianoni anyaország időközben hasonló kudarcot könyvelhetett el! S ezt az „eredményt” nem lehetett azzal mentetegetni, hogy a visszatért Muraközben nem volt már kisebbségi földtulajdon, amelyet kioszthattak volna a gazdanemzet tagjainak kielégítésére. Ehelyett csupán a délszláv földreform – vaskos perköltségeket fialó – felülvizsgálatára és vitézi telkek kiosztására futotta – a jogbiztonság elvének sérelmére. (Az intézkedés „történelmi igazságtétel” jellegét mutatja, hogy a földtulajdon-felülvizsgálat elsősorban a betelepített dobrovoljacok birtokait érintette.) Az emlékiró kiábrándultan nyugtázza, hogy a Horthy-rendszer az állampolgári lojalitást erősítő anyagi-erkölcsi igazságtétel helyett csak egy csalódásokkal és megpróbáltatásokkal teli háborút hozott/hozhatott a Muraköz népének... Ami nemcsak a túlhalt nemzetállami törekvéseket, de átmenetileg még a két nép, magyarok és horvátok sorsszerű békés egymás mellett élését, annak 800 éves kipróbált receptjét is felülírta.

Sebestyén Mátyás perlaki főbíró a történelmi igazságszolgáltatás labirintusában már a kitüntetéssel elnyert jogi diplomája sem igazíthatta el. A béke első napjaiban szívszorongva figyelte a győztesek örömnepét, mert jól tudta: egy vesztes perben az alperes fizet mindenért! Személyes sorsa, szülőföldjének és nemzetének jövője a Legfőbb Bíró kezében van...

Felhasznált irodalom

1. Levéltári források:
Magyar Országos Levéltár K 26 Miniszterelnökség iratai
2. Szakirodalmi források:
Arató Endre: A magyarországi nemzetiségek nemzeti ideológiája. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1983
Arday Lajos: Magyarok a Délvidéken, Jugoszláviában. BIP, Budapest, 2002
Bajza József: Jugoszlávia. Magyar Szemle Társaság, Budapest, 1929
Bajza József: A magyar–horvát unió felbomlása. Szent István Akadémia, Budapest, 1925
Béli József: Muraköz 1941–1945. In: Zala megye ezer éve. Tanulmánykötet a magyar államalapítás millenniumának tiszteletére. Főszerk.: Vándor László. Zala Megyei Múzeumok Igazgatósága, [Zalaegerszeg] Szombathely, 2001. p. 261–266.
Dolmányos István: A koalíció az 1905–1906. évi kormányzati válság idején. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1976
Dévavári Zoltán: Új partok felé. Kisebbségi kiátkérés, szellemi és politikai irányzatok a Délvidéken és a Magyar Párt megalakulása (1918–1923). [PhD-értekezés], Szabadka–Szeged, 2012
Grbavac Rita: A magyar–horvát viszony a XIX–XX. század fordulóján a *Muraköz* című lap tükrében. (Szakdolgozat. Témavezető: Dr. Makkai Béla) Károli Gáspár Református Egyetem [Kézirat], Budapest, 2007
Halász Imre: A felsőoktatás Zalában. In: Zala megye ezer éve. Tanulmánykötet a magyar államalapítás millenniumának tiszteletére. Főszerk.: Vándor László. Zala Megyei Múzeumok Igazgatósága, [Zalaegerszeg] Szombathely, 2001. p. 337–341.
Jelavich Barbara: A Balkán története II. Osiris, Budapest, 1996
Kósa László: Maradék. Vallás és anyanyelv konfliktusa egy szerémségi községben a XIX–XX. század fordulóján. In: A Magyarágkutató Intézet Évkönyve, 1989. Főszerk.: Kiss Gy. Csaba. Budapest, 1990. p. 7–23.
Makkai Béla: Végvár vagy hídfő? „Az idegenben élő magyarság nemzeti gondozása” Horvátországban és Bosznia-Hercegovinában (1904–1920). Lucidus, Budapest, 2003
Makkai Béla: Mađarsko-Hrvatski odnosi početkom 20. stoljeća na slavonskom području = Časopis za suvremenu povijest [Zagreb] God. 36. br. 2. (2004). p. 569–579.
Makkai Béla: Samoobrana ili ekspanzija? Nacionalna skrb o Mađarima u tuđini, u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini (1904–1920). 21 p. [Rukopis]
Makkai Béla: A „Slavonai actio” és a horvátországi magyarság 1904–1920. (Kandidátusi értekezés) Budapest, 1994 [Kézirat]
Makkai Béla: Idegenben. Tanulmányok a magyar–magyar kapcsolatok korai történetéből. Károli Gáspár Református Egyetem, Budapest, 2004
Makkai Béla: A magyar kormányzat „Bosnai actio”-ja (1909–1919) = Századok, 130. évf. 2. sz. (1996), p. 341–381.
Sajti Enikő, A.: Impériumváltások, revízió, kisebbség. Magyarok a Délvidéken 1918–1947. Napvilág Kiadó, Budapest, 2004
Sokcsevits Dénes: A fiemei rezolúció és az 1905 és 1907 közötti horvát–magyar közeledés előkészítése a horvát sajtóban = Századok, 139. évf. 3. sz. (2005) p. 751–767.
Sokcsevits Dénes – Szilágyi Imre – Szilágyi Károly: Déli szomszédaink története. Bereményi Kvk., Budapest, 1993
Sokcsevits Dénes: Horvátország a 7. századtól napjainkig. Mundus Novus, Budapest, 2011
Tyekvicska Árpád: „Ahogy régen, most is boldog voltam velük”. Mindszenty (Pehm) József és Zalaegerszeg. In: Zala megye ezer éve. Tanulmánykötet a magyar államalapítás millenniumának tiszteletére. Főszerk.: Vándor László. Zala Megyei Múzeumok Igazgatósága, [Zalaegerszeg] Szombathely, 2001. p. 246–255.
3. Sajtóforrások:
Kalangya, 9. évf. 11. sz. (1940. nov.)
Muraköz–Međimurje, 1895–1903
Szlavóniai Magyar Újság, 1908–1918
4. Internetes források:
<http://lexikon.katolikus.hu/T/trianoni%20b%C3%A9ke.html> – letöltés: 2014. márc. 25.
http://konfliktuskutato.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=19:2-a-horvat-usztasa-allamfaji-politikaja&root=12&catid=6:ii-megszallas-es-az-jugoszlav-els-polgarhaboru-1941-1945 – letöltés: 2014. márc. 10.